

„NEHÉZ IDŐKBEN DÖNTENI KELL”

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

*A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán
2015. augusztus 26-án rendezett
konferencia előadásai*

Szerkesztette
Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2016

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Az összefoglalókat fordította
Kupovits Andrea

Borítótervezés, nyomdai előkészítés
Gáty István

A borító első képén
a böhönyi templom építkezése (1944. június),
a háttérben a romos ősi templom (1945. tavasz) látható.

© A tanulmányok szerzői, 2016
©Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, 2016

ISBN 978-963-12-6132-5
ISSN 0238-7190

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegye
Felelős kiadó: Márfi Gyula
Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Megjelent 300 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
<i>Balogh Gábor</i> EMBER- ÉS LÉLEKMENTÉS. A MAGYAR SZENT KERESZT EGYESÜLET A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN	9
<i>Balogh Margit</i> A „FAÜGY”, AVAGY A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG GAZDÁLKODÁSÁNAK PROBLÉMÁI CZAPIK GYULA PÜSPÖKSÉGE UTÁN	31
<i>Bank Barbara</i> ADALÉKOK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1945-ÖS ÁLLAPOTÁHOZ MINDSZENTY JÓZSEF VOLT VESZPRÉMI PÜSPÖK, ESZTERGOMI ÉRSEK LEVELEIBŐL	45
<i>Gárdonyi Máté</i> A ZSIDÓTÖRVÉNYEK HATÁSA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN (1938–1943)	55
<i>Gianone András</i> AZ ACTIO CATHOLICA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN CZAPIK GYULA PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN	69
<i>Horváth Gergely Krisztián</i> „MEGVÁLTVA” – BIRTOKOK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN AZ 1945. ÉVI FÖLDOSZTÁST KÖVETŐEN	85
<i>Karlinszky Balázs</i> A VESZPRÉMI PÜSPÖKI AULA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN. A VESZPRÉMI SZÉKESKÁPTALAN ARCHONTOLÓGIÁJA 1917–1949	105
<i>Nagy Szabolcs</i> ADALÉKOK VESZPRÉM MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS VESZTESÉGEIHEZ	137
<i>Petrik Iván</i> A PÁPAI SZENT ANNA PLÉBÁNIA ALAPÍTÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI	149

Ritter György

ADALÉKOK A BAKONYI NÉMET FALVAK MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGI
EVAKUÁLÁSÁHOZ – AZ EGYHÁZI FORRÁSOK
ÉS A VISSZAEMLEKEZÉSEK TÜKRÉBEN 161

Soós Viktor Attila

APOR VILMOS GYŐRI PÜSPÖK KAPCSOLATA
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉVEL 191

Tóth Krisztina

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG ÉS KÁPTALAN GAZDÁLKODÁSA
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN 213

Varga Tibor László

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE HÁBORÚS KÁRAI. A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE
ANYAGI ÉS SZEMÉLYI VESZTESÉGEI A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN 243

Horváth Gergely Krisztián

„MEGVÁLTVA”.

BIRTOKOK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN
AZ 1945. ÉVI FÖLDOSZTÁST KÖVETŐEN*

A katolikus egyház háború előtti kiterjedt földbirtokai mai napig számos előítélet, csúsztatás, vagy megengedőbben: félreértés forrásai. A birtoklásellenes narratíva már a háború előtt is szépszámú érvet sorakoztatott fel az egyházi földtulajdon ellen, hogy ezen érvek azután 1945-öt követően, a szovjetizálás megindulásával mai napig alig porladó tézisrendszerré szilárduljanak. Jelen tanulmányban azt tartom szem előtt, hogy a rendelkezésre álló források alapján bemutassam, az egyházmegye nagybirtoknak minősülő birtokállománya milyen megoszlást mutatott és milyen funkciói voltak, s mi lett a birtokok sorsa a földosztást követően. Mellékszálként – egy pályarajz részeként – Dr. Kőgl Lénárd (1916–2004) püspöki számvevő működését is vizsgálom. Személyéről keveset tudni ebből az időszakból, de tekintve, hogy földreform-ügyekben ő volt a püspökség részéről kijelölt tárgyaló, emellett a megmaradt birtokrészek központi igazgatása is az ő feladatát képezte, az egyes vonatkozó ügyek még akkor is az ő munkálkodását tükrözik, ha a források nevét külön nem jelölik.

A címválasztás némi magyarázatra szorul. A 600/1945. M.E. sz. rendelet – közkeletű nevén a földreform-rendelet – rendelkezik megváltásra kerülő birtokokról, ez alatt azt értetve, hogy a régi tulajdonosokat az állam majd kárpótolja, azaz ezáltal e tulajdonok megváltásra kerülnek. Ismeretes, ez nem történt meg. A korabeli forrásokban megváltandó birtokokként megjelölt területeket kártalanítás nélkül vette el az állam. Többek között ezért idézőjelben használom a földreform kifejezést, mert a reform fogalmához a tervszerűség, az önkorrekciónak a képességének és a jog tiszteletének képzete is társul, míg az 1945. évi földreformnak nevezett eseménysorozat mind elvi síkon, mind gyakorlatban negligálta e szempontokat.¹

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Vö. Ö. Kovács, 2015.

A veszprémi egyházmegye birtokai az 1945. évi „földreform” előtt

Mielőtt a statisztikai adatokkal is megismerkedünk, nem tanulság nélküli néhány idevágó, reprezentánsnak is mondható szerzőt közelebbről újraolvasnunk. Az állam és egyház „viszonyát” monografikus keretek között 1962-ben elsőként vizsgáló marxista történész, Orbán Sándor az 1945-ös „földreform” részleteinek ecsetelésekor nem fukarkodik az egyházzal szembeni negatív jelzőkkel. A kárhozottatott nagybirtok csak az egyik ok, a másik, hogy vélhetően ezzel is oda kívánt vágni az ekkor az amerikai nagykövetségen élő Mindszentynek, akire a kommunista propaganda beszorított nagyvadként tekintett. A veszprémi egyházmegye stratégiáját birtokai egy részének megmentésére külön is tollhegyre tűzte Orbán: „A földreform-rendelet kijátszásában különösen Mindszenty »jeleskedett«. Arra számítva, hogy úgyszem tudja az egyik földosztó bizottság, hogy mit cselekszik a másik, egyszerre külön-külön, hat helyen is visszaigényelte a számára engedélyezett 300 fold földterületet. [Lábjegyzetben hozzáfűzve:] A levélmásolatok, amelyeknek eredetijét egy időben küldte el a sümegi, sümegcsehi, bazsi, tapolcai, farkasgyepűi és városlődi földosztó bizottságokhoz, mind 1945. április 24-én keltek.”² E hat felsorolt településsel egyelőre nem foglalkozom, de Orbán történészi eljárása azért megérdemel egy rövid kommentárt: a hatból három (Sümeg, Sümegcsehi, Bazsi) egy birtokot, Máriamajort takarta, miként eredendően a bakonyi falvak határa is püspöki birtok volt, Tapolca pedig malmai révén kerülhetett e körbe.

A „felszabadulás” huszonötödik évfordulójára kiadott megyei tanulmánykötet agrárügyi referense bennfentes helybeliként tovább megy a földreform következményeinek mérséklését célzó egyházi stratégia interpretálásakor. „Ennek egyik jellemző példája Mindszenty József veszprémi püspök földigénylése, aki mindent elkövetett, hogy az egyházi birtokból minél többet mentesíthessen. Célja érdekében *fel tudta használni* még az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságát is, ahonnan 804/1945. sz. alatt érdemei elismeréséül mentesítést kap 300 kh-ra. A Megyei Földbirtokrendező Tanács – *feltűnően gyorsan intézkedve* – ennek alapján meghagyja Farkasgyepű határában a kért 107 kh gyümölcsöst. A még hiányzó 200 holdat a püspökség Somogy megyében igényelte ki. A földigénylő parasztok itt hiába kértek földet. Nem kaphattak, és csak az 1948-ban lefolytatott vizsgálat után szolgáltatott nekik igazságot.”³ (Kiemelések tőlem – H.G.K.)

A lokális, erősen ideologikus történeti áttekintésekhez tartozik Sukerek Lajosné szintén 1970-ben megjelent dolgozata, akinek állításaira a későbbiekben még szintén visszatérek. „A földreformtörvény kijátszásának, a nincstele-

² ORBÁN, 1962. 58. Mindszenty személye értékelésének változásait tükrözi főként Orbán Sándor és Gergely Jenő szemüvegén keresztül: MÉSZÁROS, 1992.

³ ARANY, 1970. 305–306.

nek kisémmizésének egyik jellemző példája Mindszenty József földigénylése. A felszabadulás után Mindszenty mindent elkövetett, hogy mentse az egyházi birtokot. Különböző érdemekre hivatkozva Farkasgyepű határában kiigényelt 107 katasztrális hold földet és meg is kapta. A püspökség emberei *megfélemlítették a parasztokat*. Azt mondták, hogy nem szabad igényelni a püspöki birtokból, mert úgyis visszavennék, másrészt nem érdemes igényelniük, mert ez gyümölcsös és ebből lényegesen kisebb darabot lehet kérni. Mindszenty úgy tájékoztatta a megyei Földhivatalt, hogy *nincs igénylő a községben és egyszerű szántóföldről van szó*. Így Farkasgyepűn 18 család maradt teljesen nincstelen, mert kevés volt a kiosztásra kerülő föld [...]. Ezen az igazságatlanságon csak 1948-ban változtattak.”⁴ (Kiemelések tőlem – H.G.K.)

Bár az előbbi szövegbetétek által közvetített narratíva már a múlté, mai napig indulatokat gerjeszt, ha valaki túl kíván lépni az 1945. évi „demokratikus földreformmal” és a „feudális/klerikális nagybirtokkal” kapcsolatos, az elmúlt hét évtizedben megkövült toposzokon.⁵ Amennyiben a korszakba ágyazottan szeretnénk megérteni, hogy Mindszenty miként vélekedett az egyház birtokairól és azok szerepéről, nem kerülhető meg, hogy egyrészt rápillantsunk a veszprémi egyházmegye birtokaira és intézményeire, másrészt reflektáljunk röviden Mindszenty birtokpolitikai elképzeléseire. Kezdjük utóbbival!

Mindszenty püspöki kinevezését követően 1944. március 28-án, tíz nappal a német megszállás után érkezett Veszprémbe. Zalai terepismerete révén tisztában volt a vidéki népesség szociális helyzetével. „Nekem az volt a tervem, hogy az ország szociális helyzetére való tekintettel is a sűrűn lakott és szegény területeken a püspökség 11.000 holdnyi szántóföldjéből parcelláztatok 7000 holdat. A kiosztott föld ellenértékét új plébániák felállítására akartam felhasználni. [...] 1944-ben előrelátható volt a háborúvesztés és ennek nyomában a nagybirtok kiosztása. Ha az egyházi nagybirtok elvész is, – gondoltam – megmaradnak a belőlük létesített plébániák és lelkészségek.”⁶

Álláspontját Mindszenty – emlékiratai tanúsága szerint – egy általa összehívott „országos papi értekezleten” is képviselte, de 1944 nem volt alkalmas időpont annak realizálására.⁷ Püspöke elgondolását Dr. Kőgl Lénárd számvevő is megerősíti, igaz, nem tudható, hogy visszaemlékezésének vonatkozó részét mennyiben inspirálták Mindszenty *Emlékiratai*, s mennyiben

⁴ SUKERÉK, 1970. 332.

⁵ Lásd a RubiconOnline oldalán az elmúlt hónapokban zajló vitát: <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vita/>. (A letöltés ideje: 2016. ápr. 6.)

⁶ MINDSZENTY, 1989. 36. A szöveghely egyezik a Mindszenty-emlékiratok kritikai kiadásában közzétett verzióval. Vö. MINDSZENTY, 2015, 49.

⁷ MINDSZENTY, 1989. 36. A földműves családból származó Mindszenty földreform iránti elkötelezettségére Czupy Bálint is felhívja a figyelmet visszaemlékezésében, aki szerint amikor 1943-ban KALOT-aktivistaként Zalaegerszegen adott elő, a rendezvényt megnyitó Mindszenty kitért a földkérdés mihamarabbi rendezésére, a KALOT népfőiskoláinak szerepét pedig abban látta, hogy előre képezzenek hozzáértő gazdákat a majdani birtokosokból. CZUPY, 1999. 16.

táplálkoznak saját emlékekből. Ezzel együtt érdemesnek tartom e szöveg-részt Mindszenty mellé tenni.

„Mindszenty püspöknek nem voltak elvi nehézségei a földreformmal kapcsolatban. Az 1944. évi uradalmi tiszta jövedelem kimutatásban csak úgy volt egy százalék jövedelem kimutatható, hogy bizonyos nagyobb pénztári tételek a következő évben nyertek könyvelést.

A püspökségi célvagyon az évszázadok folyamán a mindenkori püspökök a kötelező kegyúri terhek (természetbeni juttatások, templom és plébánia épületek fenntartása, javítása) mellett annyi jótékony adomány vállalásával terhelték, hogy azokat az 1930–40-es évek nehéz gazdasági viszonyai között már nem lehetett teljesíteni.

Ennek alapján Mindszenty püspöknek az volt a felfogása, hogy a jövőben nem az ezer holdakra, hanem a sokezer hívőre kell támaszkodni az egyház fenntartásában. Ezért az volt a terve, hogy a püspökség szántóföldjéből 7000 holdat parcelláztat. Ezt a javaslatot tette az általa összehívott országos papi értekezleten.

20 újonnan alapított plébániának 50-50 kat. hold földet adott telekkönyvileg a püspöki birtokból.

A Sztójay-kormány azonban a nagybirtok felosztására irányuló minden tervet megakadályozott a háborús termelésre való hivatkozással.”⁸

Az, hogy az építkezésnek legkevésbé sem kedvező 1944. esztendőben Mindszenty húsz plébániát és lelkészséget alapított összesen ezer kataszteri hold javadalmi földdel, jelzi ez irányú szándékainak komolyságát.⁹ Igaz, az a törekvés, hogy a korábbi évtizedekben jobbára bérbe adott vagy külterjesen művelt birtokok saját kezelése révén az egyházmegyei intézmények számára stabil gazdasági alap teremtsenek, nem Mindszentyvel indult, hanem Rott Nándor püspöksége alatt. Ennek részletei kevésbé feltártak, jól látszik azonban, hogy a szakszerű és önjáró gazdálkodásra törekvés egy folyamat része, amely a bővülő pasztorációs feladatokon túl Mindszentynél szociális szempontokkal is gazdagodott.¹⁰

A veszprémi egyházmegye háborút megelőző birtokviszonyairól összegzően az 1935. évi *Gazdacímtár* tudósít, amely a 100 kataszteri hold feletti birtokokat tartalmazza a tulajdonosok megadásával, községsoros rendben.¹¹ A kötet második részét képező, az 500 kataszteri hold (1 kh = 0,57 ha) feletti legnagyobb birtokosok földterületeinek összevont, de az egyes tételeket külön is közlő kimutatását hívom segítségül a következőkben, ahol szintén művelési ágak szerinti megoszlással, az anyaközség megnevezésével adták közre az egyes uradalmak, puszták területi adatait.

⁸ KLH Visszaemlékezések. A hagyaték rendezését és feldolgozását követően a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban kerül elhelyezésre.

⁹ Vö. BALOGH, 2015. I. 335–336.

¹⁰ PFEIFFER, 1987. 50., GÁRDONYI, 2010. 281–283.

¹¹ *Gazdacímtár* 1935.

A veszprémi püspökségnek az egyházmegye 35 településén, a székes-káptalannak 23 településen voltak birtokai, amelyek kiterjedésére és művelési ágaira vonatkozó főbb adatok a *Függelékben* közölt két táblázatban található. Az adatok leíró ismertetése helyett arra szorítkozom, hogy a földreform diskurzusa szempontjából jelentőséggel bíró tételekre hívjam fel a figyelmet. 1935-ben az 50,5 ezer kat. holdnyi összterjedelmű püspöki birtok 22,8 százaléka volt szántó, azaz olyan terület, amely felosztásával azonnal és érdemben enyhíteni lehetett volna az agrárszegénység sorsán. Húsz olyan település akadt, amelynek határában 100 kat. holdat meghaladó mennyiségű szántó feküdt, ezek közül azonban csak 14 településen érte el illetve haladta meg az esetleges földosztás esetén érdemi bázist képező 300 kat. holdat, három esetben pedig az 1000 holdat (Andocs, Karád, Nyirád). A 47,7 ezer kat. holdas káptalani birtok közel 19 százaléka állt szántóművelés alatt. Közülük három káptalani birtok szántóállománya haladta meg a 100 kat. holdat, további négy birtoké a 300 kataszteri holdat, szintén négy pedig vagy elérte (Ságvár), vagy akár jócskán meg is haladta (Balatonkiliti, Balatonszabadi, Füle) az 1000 kat. holdat. A szántókkal szemben az általában egyúttal gyengébb adottságú területet is jelentő legelő volt a püspöki birtokok 7, a káptalani birtokok 11 százaléka. A püspöki birtokok 60, a káptalaniak 27 százaléka volt erdő. Utóbbi birtokszerkezetében azonban feltűnő, hogy a „földadó alá nem eső terület” rovatban óriási mennyiségeket találunk, közel 40 százalékos részesedéssel. Rápillantva az érintett településekre, az is egyértelmű lesz, hogy a káptalani birtok tetemes részét ily módon a Balaton jelentette halászó vizek tették ki (lásd Balatonalmádi, Balatonkiliti, Balatonszabadi, Csopak, Lovas, Paloznak, Siófok). Röviden érintenünk kell a haszonbérbe adott földek kérdését is, ahol ismét a *Gazdacímtár* van segítségünkre. Szemben a plébániák javadalmi földjeivel, amelyeket ha bérbe adtak, akkor e földek haszonvételeiből általában a helyi gazdák részesedtek, a püspöki birtokok bérbeadásánál fontos szempont lehetett az adminisztráció minimalizálása. A 11 bérbe adott birtokrész 10 esetben egy (nagy)bérlőhöz került, de a fennmaradó esetben is valószínűsíthető, hogy csupán a birtok mérete (47 kh) miatt sorolódott a terület a kishaszonbérletek közé. A káptalani földek ugyanakkor egy jelképes, 6 kat. holdnyi terjedelmű részt leszámítva, teljes egészében házi kezelésben voltak.

Tíz évvel később, a földosztás idejére azonban már nem állt ennyi birtok rendelkezésre, amit a Mindszenty által a plébániaalapításokkal megkezdett irány is magyaráz. (Vö. 1. táblázat.) A káptalani birtokokról nincs ilyen adatsor.

1945 tavaszára nemcsak az összterület csökkent 42,5 ezer kat. holdra, de a birtokállományon belül a szántók részesedése 8,8 százalékponttal csökkent, s már csak 14%-ot tett ki. Ezzel szemben az erdők aránya tíz évvel korábbi 60%-ról 70%-ra növekedett. Abszolút értékben, hektárra átszámítva 3364 hektár állt szántóművelés alatt, ami két-három falu szántóföldjének felel meg.

1. TÁBLÁZAT*A veszprémi püspökség birtokai a földreform előtt¹²*

MŰVELÉSI ÁG	TERÜLET (KATASZTERI HOLD)	TERÜLETARÁNY %
Szántó	5901,86	14,04
Kert	94,96	0,22
Rét	1045,59	2,48
Szőlő	23,73	0,05
Legelő	2673,34	6,36
Erdő	29.511,66	70,22
Nádas	32,21	0,07
Földadó alá nem eső terület	2743,3	6,52
Összesen	42.026,69	100

Látható, hogy a püspöki földek sem kiterjedésükben, sem arányukban nem jelenítik meg a nagybirtokkal szemben sommásan fennálló képzeteket. Míg lokálisan kétségkívül eredményezhetett szociális feszültségeket az egyházi nagybirtok jelenléte, a közkeletűen a vagyoniesség fokmérőjeként számon tartott birtokadatok önmagukban félrevezetőek, ha nem társítjuk melléjük azt az intézményi hálót és feladatkört, amelynek ellátására szolgáltak.¹³

Az egyházi földvagyon célvagyonként szolgált, azaz gazdasági alapként funkcionált a püspökség és a káptalan által fenntartott hitéleti, oktatási és kulturális intézmények működtetéséhez. Míg azonban békeidőben csupán a működési költségek jelentkeztek a birtokjövedelmek céljaként, a háborút követően a helyreállítási munkák, a tönkretett, elrabolt tárgyak és eszközök pótlása, renoválása is tetemes kiadásokat feltételezett, amelyek fedezetét a birtokok állami segítség nélkül is ki tudták volna termelni. A földreform következményeként az állam olyan anyagi terheket volt kénytelen magára vállalni, amelyek különben nem érintették volna. Ebből a szemszögből is érdemes rápillantanunk az egyházmegye oktatási célokat szolgáló intézményállományára. Az egyházmegye két tanítóképzőt, hét polgári iskolát és 564 elemi iskolát tartott fenn. „Ezen kívül a püspökség és székeskáptalan igen sok plébánia és iskola személyi és dologi költségét viselte a hívek helyett.”¹⁴ A papi utánpótlás

¹² Nagyjavadalmak adatai. Stierand Kálmán uradalmi főszámvevő összeállítása Dr. Beresztóczy Miklós VKM osztályfőnök részére. VÉL I.1.44.a. 2324/1945.

¹³ Arról nem is beszélve, hogy ugyanolyan adottságú termőterület a termelés intenzivizásától függetlenül egészen más földjáradékot eredményez. Utóbbi vizsgálata nem áll módunkban, de elég a fentebbi, 1944-re vonatkozó Kögl-visszaemlékezésre utalni, hogy lássuk, az önfenntartást célzó működés mellett a további profitorientált tevékenységek meghonosítása gyerekcipőben járhatott. Lehetett ugyan néhány mintauradalom, de a birtokállomány egészére a külterjesség volt jellemző.

¹⁴ Dr. Bánáss László apostoli kormányzó tájékoztatása az egyházmegye állapotáról a VKM I. iio. részére. VÉL I.1.44.a. 2330/1945. Közli: VARGA, 2015. 362.

biztosítása a veszprémi kis- és nagyszemináriumra hárult. A püspökség és a székeskáptalan fenntartásában működő veszprémi nagyszeminárium és teológiai főiskola 1939-ben még hozzávetőleg 150 ezer pengő támogatásban részesült ($\frac{2}{3}$ részben a püspökség, $\frac{1}{3}$ rész a székeskáptalan hozzájárulása), ahol „a növendékek – többnyire szegény földművelő szülők gyermekei – teljesen ingyenes elhelyezést kaptak, sőt jelentős segélyekben is részesültek. A vagyonkiesés annál súlyosabb, mert a szeminárium belső felszerelése, tartalékai, értékes – incunabulumokkal is rendelkező – könyvtára 90%-ban elpusztult [...] A kisszeminárium szintén teljesen a két fentemlített két nagy javadalomra támaszkodott. Vesztesége annál súlyosabb, mert nemcsak felszerelése pusztult el teljesen, hanem teteje is légitámadásnak esett áldozatul.”¹⁵

Tabula rasa a front és a „földreform” után

Az 1945-re visszatekintő zárszámadás kezdő sorai híven visszaadják az 1945-tel bekövetkező radikális változások súlyát és következményeit: „A püspöki gazdaság 1945 évi üzemi életét két nagy tényező határozta meg, a világháború és az 1945 évi földreform-rendelet.”¹⁶

2. TÁBLÁZAT

*A veszprémi püspökség állatállományában és terményeiben
1945-ben keletkezett veszteség¹⁷*

	A FRONT ÁTVONULÁSA ELŐTT (DB)	A FRONT ÁTVONULÁSA UTÁN (DB)
Szarvasmarha	1321	17 (Veszprém)
Ló	295	3 (Veszprém)
Sertés	2058	16 (Németsűrű)
Juh	8181	0
Gabona és egyéb növényi magtermék	239 vagon	9,85 vagon
Szálastakarmány	„több ezer vagon”	„semmi sem maradt”

A zárszámadás aztán így folytatódik: „A földreformrendelet megfosztotta a püspökséget 900 éves ősi földjétől és vele együtt a megmaradt gazdasági holtfelszereléstől. A rendelet nyújtotta lehetőségek kereteiben a következő kis részeket sikerült megmenteni:”¹⁸ (kiemelések az eredetiben)

¹⁵ Uo.

¹⁶ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 1. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

3. TÁBLÁZAT*A veszprémi egyházmegye „földreform” után megmaradt birtokai¹⁹*

BIRTOK	TERÜLET (KATASZTERI HOLD)
1. farkasgyepüi gyümölcsös	107 kh
2. mindszentkállai szőlő	11 kh
3. nagytoldi puszta	285 kh
4. Németsúrú pusztán szőlő Németsúrú pusztán gyümölcsös	7 kh 10 kh
5. veszprémi kertészet veszprémi szántó	5 kh 30 kh
6. kislódi újmajor	200 kh
Összesen	655 kh
7. barnaháti halastavak	52 kh

A birtokállomány a korábbi 0,6 százalékára, 655 kataszteri holdra zsugorodott, amit kiegészítettek az erdőkhöz hasonlóan az államra szállt, de attól visszabérelt barnaháti halastavak. „A fenti okok által megszűnt gazdasági életet újra kellett kezdeni” – folytatódik a jelentés.

Nincs mód e tanulmány keretei között annak részletes kimunkálására, hogy az egyes birtoktestek esetében mennyi jogi procedúra révén sikerült legalább ennyi eredményt elérni. A kiinduló márciusi 600/1945. M.E. rendelet kommunista értelmezése szerint, mivel az egyházi nagybirtok 1000 kat. hold felett van, abból – mint nagybirtokból – semmi sem hagyható vissza, s nem lehetséges az intézményfenntartás biztosítására szolgáló javak megtartására sem. Az alapvetően az egyház szempontjait figyelmen kívül hagyó gyakorlatot az Országos Földbirtokrendező Tanács 5621/1945. III. sz. alatti elvi határozata²⁰ szentesítette, egyúttal útmutatót is adott a továbbiakra. Eszerint az egyháznak településenként maximum 30 holdja lehetett, de több, külön jogi személyiségként telekkönyvezett birtok esetében sem lehetett egy településen 100 kat. holdat meghaladó földtulajdona. Az egyház a még létező kegyúri földek jövedelmét nem fordíthatta dologi kiadásokra, ami nemcsak kiüresítette a kegyúri funkciót, de a háború utáni renoválásokat is ellehetetlenítette. Emellett az antifasiszta ellenállók sem élvezhettek mentességet a rendeletben szereplő 300 hold után, csak 100 kataszteri hold került ebbe a körbe. A fennmaradó 200 hold visszaszállt az államra, erre a birtokhányadra a nemzetgyűlés politikai bizottsága által mentesítettek halálukig csak haszonélvezeti jogot kaptak, arról végrendeletileg sem rendelkezhetek.

¹⁹ Uo.²⁰ OFT 5621/1945. III. sz. elvi határozata (kelt 1945. júl. 2.): VÉL I.1.44.a. 4112/1945.

Szemügyre véve a megmaradt-megmentett birtoktesteket, több olyan, racionális szempont is kitapintható, amelyek révén a töredékére zsugorodó birtokállomány kínálta lehetőségeket optimálisan kívánták kiaknázni. A vagyonmentési stratégiában elsőrendű volt a Veszprémtől és a főutaktól való távolság, a birtok infrastruktúrája, a birtok gazdaságában meglevő specializáció, s ezzel összefüggésben a jövedelmezőség és az önellátás szempontja (gabona, hús, hal, gyümölcs, bor megtermelése). A beszűkült lehetőségek azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a megmaradt birtokokon csak hatékony és intenzív gazdálkodással lehet bármilyen eredményt is felmutatni. E cél eléréséhez a háború előtt jellemző autarkióval szemben törekedni kell a piaci bevételek maximalizálására, ami viszont feltételezte, hogy a megmaradt birtokokat belső erőforrásokból tőkésítik fel, és teszik önjáróvá.

Igaz, fájdalmas kompromisszumokat is kellett kötni, a talán legnagyobb veszteséget Sümege jelentette, ahol elveszett a püspöki nyári rezidencia és a Bazsi irányába vezető út mentén fekvő Máriamajor, míg a téglavetőt, a mészegetőt és a máriamajori szeszgyárat csak erőteljes fellépés révén sikerült mint nem mezőgazdasági üzemeket megtartani. A Máriamajor körüli küzdelmek a földosztás egyházellenes élére általánosságban is rávilágítanak.

Mindszenty csak április 20-án érkezett haza sopronkőhidai/soproni fogásából,²¹ így csak jelentős késéssel reagálhatott a 600/1945. M.E. rendelet március 17-i közzététele követően azonnal színre lépett „földreformátorok” működésére. Április 26-án keltezett, a veszprémi községi földigénylő bizottsághoz írt beadványában a földreformrendelet 36. §-ára hivatkozva kérte a számára járó 300 kat. holdnyi birtok megtartását, illetve kimérését. „[E]lőnyben részesítendő vagyok, hisz 1944. nov. 27-től mostanáig fogoly voltam” – érvelt.²²

Miután a veszprémiek elutasították, a földreformrendelet 15. §-a alapján²³ Máriamajor megtartására koncentrált: május 11-én a Bazsi határában található Máriamajornak mint „a számomra mentesített 300 hold mezőgazdasági ingatlant a püspökség pénzén felépült szeszgyárral” megtartását kérelmezte Megyei Földbirtokrendező Tanácsnál.²⁴ Eközben Mindszenty a nemzeti ellenállásban résztvevő paptársait is bízta a 300 holdnyi személyes mentességnek az egyház érdekében történő kihasználására.²⁵

²¹ BALOGH, 2015. I. 384.

²² Veszprémi birtok megmaradása érdekében beadvány. [Fogalmazvány] VÉL I.1.44.a. 423/1945.

²³ A 36. §. az igényjogosultak közül azok előnyben részesítésére vonatkozott, akik az ellenállás során szabadságvesztést is szenvedtek, míg a 15. §. a mentesített birtokok körét határozta meg, 300 kat. holdban adva meg az ellenállásban részt vevőknek visszahagyható birtokméretet.

²⁴ Püspökség Bazsi határában 300 kat. hold ingatlant és a szeszgyárat igényli. [Fogalmazvány] VÉL I.1.44.a. 475/1945.

²⁵ Így például Dr. Pokorny Miklós győri káptalani helynököt 1945. máj. 14-én írt levelében. VÉL I.1.44.a. 506/1945.

Jóllehet a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága hozzájárult, hogy Mindszenty a Máriamajor esetében érvényesítse a neki személyesen járó 300 holdat, mire ez az engedély megérkezett, addigra Bazsiban már befejeződött a földosztás.²⁶ A helyi földigénylő bizottságok gyorsasága és a föld abszolútizált, ezért alig megszerezhető volta miatt dr. Kógl Lénárd számvevő – püspökével bizonyára egyeztetve – a barnaháti halastavak megtartására adott utasítást, remélve, hogy ott több sikerrel járnak.²⁷

Mindszenty azonban a negatív előjelek ellenére sem akarta veszni hagyni a Sümeg és Bazsi között, az ott eredő Marcal szomszédságában található Mária-majort. A püspök fellebbezett az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál, amelyben részletesen érvelt amellett, hogy miért ragaszkodik éppen e majorhoz.

„A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának 804/1945. sz. a. kelt véghatározata szerint alulírottat 300 kat. hold mezőgazdasági ingatlan illeti meg. Ezt a területet a sümegi Mária-majorból kértem a rajtalévő mezőgazdasági szeszgyárral. Elutasítottak azzal, hogy már kiosztották. Különben sem jár nekem semmi, mert a püspöki birtok 1000 hold felett van.

A kiosztás ténye nem lehet akadály. Nem egy kiosztás után történt változás. Nem is méltányos ez az álláspont velem szemben. Nem jelentkezhettem előbb, mert idegenben fogoly voltam, és csak április 20-án tértem haza. Sümegen nem hiúsíthatják meg azt, amit a rendelet kibocsátói mint mentességet megállapítottak.

Ép Sümegen azért kértem a birtokot, mert ott a püspökségnek van a mezőgazdaságtól független kastélya és ha ott tartózkodom, a gazdaságnak utánanézhetek. A nép nem rövidül meg ezzel, mivel egymás mellett fekszik a püspökség és a Tarányi hitbizomány jelentős birtoka. Ebből Sümeg, Sümegcehi, Bazsi, Sümegprága jönnek szóba s így a kevés községnek a két birtok elegendő a 300 hold mentessége mellett is. Gazdasági épületek itt inkább jutnak, mint másutt.

A mezőgazdasági szeszgyár építését ép az őszre fejeztem be. Hatalmas tőkét tettem bele. Töprengtem, ezt a tőkét tartalékoljam-e a háború folyamán elpusztuló templomok helyreállítására, vagy a szeszgyár felépítésére. Úgy döntöttem, hogy a szeszgyárba építem a tőkét, aztán a szeszgyár hozamából építem a templomokat. Pusztuló templom bővében van, csak Somogyban öt jelentős templomot robbantottak fel a németek. A méltányosság azt kívánja, hogy aki nagy áldozattal létesítette az új intézményt, azé legyen főként azért, mert közcélokra akarja felhasználni.

Kérem a 300 hold kiutalását Sümegen a Mária-majorban a mezőgazdasági szeszgyárral, amely eddig nem működött.”²⁸

²⁶ Máriamajorból Sümegcehi lakosai is részesedtek, amiből viszály kerekedett Bazsi és Csehi között. Vö. FARKAS, 1965., különösen 194.

²⁷ Utasítás Packy Nándor koppányszántói (Barnahátpusztza) intézőnek a 300 hold egybeni tartására. Kógl Lénárd levele. VÉL I.1.44.a. 845/1945.

²⁸ Mindszenty József Orsz. Földbirtokrendező tanácshoz címzett fellebbezése. [Fejléc, megszólítás és keltezés elhagyásával.] VÉL I.1.44.a. 1045/1945.

A fogságból hazatért, az új viszonyokkal ismerkedő püspöknek a kézenfekvő megoldások helyett tehát a kármentésre kellett berendezkednie. A forrásokból rekonstruálható főbb szempontokat fentebb jeleztem, a továbbiakban tételesen is szeretnék rövid áttekintést adni arról, hogy milyen megfontolások húzódtak meg a még megmaradt tulajdonosi jogok érvényesítésekor.

A „földreformot” követően potenciálisan megtartható birtokterület kerekén 900 kataszteri holdat tett ki. Ez az érték úgy áll elő, hogy Mindszenty az ellenállás jogán megítélt 300 kat. holdat teljes egészében az egyházmegye rendelkezésére bocsátotta, míg Varga Béla ebből 200 kat. holdat az egyházmegyének ajánlott fel, 100 holdat pedig a székeskáptalannak, amelyek kanonokként maga is tagja volt.²⁹ Ezentúl a telekkönyvileg már korábban is mint önálló jogi személy bejegyzett nagyszeminárium is jogosult volt 100 kat. holdra, a püspökség és a székeskáptalan pedig 100-100 holdra. Összesen tehát 900 kat. holdra lett volna jogosult az egyházmegye, amiből végül 655 holdat tudott realizálni, ami az 1935. évi birtokállomány mindössze 0,6 százalékát tette ki (az államtól visszabérelt halastavakat nem számítva). Ezt a 373,3 hektárnyi területet értelmezhetjük az 1948/50-ig tartó időszakban a püspökség gazdasági mozgásterének indikátoraként is, amikor a jog szerint öt megillető területnek csak a 72 százalékához engedték hozzájutni.

Élet a romokon

1945 nyara az első számvetés időszaka. Ekkorra már az egyházmegye legtávolabbi részeiből is részletes jelentések alapján³⁰ ítélték meg az elszenvedett károk mértékét, túl voltak a földosztás jelentette vagyonszétválasztáson, és a folyamatban levő, másod- vagy harmadfokú földbirtokrendezési ítéletek (ún. „véghatározatok”) sok-sok harc után³¹ egy-egy esetben le is zárultak, birtokon belülről juttatva a püspökséget. Tömören ezt az időszakot szeretném áttekinteni,

²⁹ Varga Béla az ellenállásért kapott 300 kh-ból 200-at felajánlott az egyházmegye céljaira. „Méltóztassék felette belátása szerint rendelkezni. A szemináriumra, új lelkészségekre és esetleg ínséget szenvedő paptestvéreimre gondolok első sorban.” A kanonoki javadalomként értelmezett 100 holdat pedig a székeskáptalan számára ajánlotta fel. Varga Béla kanonok levele Dr. Bánáss László apostoli kormányzónak, illetve utóbbi köszönőlevele. Kelt Budapest, 1945. dec. 28., illetve Veszprém, 1946. febr. 8. VÉL I.1.44.a. 532/1946.

³⁰ Lásd VARGA, 2015.

³¹ Álljon itt két veszprémi példa: „Kormányzósági palota és a főszámvevői lakás körül egész évben változatos harc folyt. Végre az első két fórum igénybevételi határozata ellenére is az országos tanács az épületet a püspökségnek hagyta vissza. Ezen megfellebbezhetetlen határozat birtokában a Paraszt-párt révén a veszprémi nemzeti bizottság támadja az ügyet. [...] A Veszprém megyei [földbirtokrendező] tanács és [a helyi] földigénylő bizottság működésének utolsó napján, január hó 30-án együttes gyűlésen úgy határozott, hogy a püspökségtől a visszahagyott kertészetet kiigényli, holott országos rendelet van arra, hogy 1946. január hó 1-től újabb igénybevétel nem lehetséges.” VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 21. o.

a lehetőségekhez mérten érzékeltetve, hogy az új gazdasági keretek megteremtésében milyen stratégiát folytatott a püspökség. A 4. táblázat áttekintően tájékoztat a megmaradt birtoktestekről, a megtartás jogcíméről és a birtoklás szavatoló záró megyei vagy országos földbirtokrendezési tanácsi határozatról. (Mindszentkállya esetében csak 10 kat. hold nevesítődik a 3. táblázatban közölt 11 kat. holddal szemben, ezért a végeredmény itt 654 kat. hold.)

4. TÁBLÁZAT

A veszprémi egyházmegye megmaradt birtokai az 1945. évi „földreform” után³²

BIRTOKTEST	TERÜLETE	MEGTARTÁS JOGCÍME 1	MEGTARTÁS JOGCÍME 2	VÉGSŐ POZITÍV DÖNTÉS	
				DÁTUMA	SZÁMA
Farkasgyepű	107 kh 225 □ öl	100 kh püspöki birtok	7 kh 225 □ öl: Mindszenty – ellenállás	1945. aug. 17.	VMFT 2209/1945.
Mindszentkállya	9 kh szőlő 1 kh rét	Mindszenty – ellenállás	–	1945. aug. 23.	ZMFT 3196/1945.
Nagyboldi-puszta (Karád)	285 kh	100 kh = veszprémi székeskáptalan 40 kh = veszprémi papnevelő int.	Mindszenty ellenállás utáni haszonélvezet: 145 kh	1945. dec. 14.	SMFT 2868/1945.
Németsűrű (Andocs)	7 kh szőlő, 10 kh gyümölcsös	veszprémi papnevelő int.	–	1946. máj. 24.	OFT 46599/1946/III.
Városlőd-Rudermajor: 100 kh/Kislőd, Keresztmajor: 100 kh	200 kh	Varga Béla – ellenállás	–	1946. nov. 21.	OFT 235.096/ 1946/II/1.
Veszprém, szántóföld, kert	30 kh 5 kh	a püspökségnek visszahagyva	–	1945. jún. 29.	VFIB 45/1945.

³² VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 58–84. o. SMFT = Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanács, VFIB = Veszprémi Földigénylő Bizottság, VMFT = Veszprémvármegyei Földbirtokrendező Tanács, ZMFT = Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanács.

A vagyonmentés azonban csak az érem egyik oldala, legalább akkora kihívást jelentett, hogy a lerabolt országban a tomboló infláció miatt megszűnt készpénzforgalom közepette miként lehet munkabért fizetni, vetőmagot, eszközöket, építőanyagot beszerezni. Jóllehet az erdők tulajdonjoga a földreformot követően az államra szállt, az államosítást követően az 1945. évi vágás joga még a volt tulajdonost illette. A püspökség felismerte az ebben rejlő lehetőséget, és mindent megtett, hogy akár mint cserealapot, akár mint épület- és tűzifát minél több, tőkéül szolgáló erdőt termeljen ki a következő időszakra. A megadott határidőig, 1946. január 15-ig 52 ezer erdei köbméter fát termeltek ki. „Főelvünk az, hogy a megmaradt gazdaságot faértékesítéssel tőkéletesen instruáljuk” – vallott Kógl a zárszámadásban.³³

1.) „A legtöbb gondot a farkasgyepűi gyümölcsös megtartására fordítottuk.” – indul a számvevő áttekintése.³⁴ Farkasgyepű egy friss, öt éves telepítés volt 7500 gyümölcsfával. Külön értéket adott neki, hogy a 107 kat. holdas birtok egy tagban feküdt. 45 holdat mindazonáltal gabonával vetettek be, a terület tehát ekkor még inkább lehetett faiskola, mint valódi gyümölcsös. Volt emellett benne veteményes, burgonya- és eperföld is. Saját állatállomány híján trágyázása nem volt megoldott, miként a majdani gyümölcsfeldolgozáshoz szükséges épületek és berendezések is hiányoztak. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a vadkár is jelentős. A számvevőség mégis úgy kalkulált, hogy termőre fordulása esetén mindenesetre nagyobb bevételt hoz majd, mint a szántóművelésű birtoktöredékek, így megtartása, fejlesztése elsődleges célnak bizonyult. Jószágtartás esetén trágyázása is megoldott lett volna, a front átvonulását túlélt németsűrű sertésállomány maradékát, 16 db állatot telepítettek ide az év folyamán. 1945-ben ipari áramot vezettek a területre, hogy a birtok bővízü kútja segítségével öntözni is tudjanak. Az 1946. évi visszatekintés hangvétele kevésbé optimista, 700 gyümölcsfát kellett pótolni, a trágyázást nem tudták megoldani, tyúkászatot és virágmagtermelést terveztek.³⁵

2.) A „Mindszentkállai szőlőért változatos és fordulatos küzdelem folyt egész éven keresztül. Végző fokon sikerült a szőlőt megtartani megyei tanácsi véghatározattal is.”³⁶ A birtok itt is fiatal telepítés volt, ahol a trágyázás szintén nem volt megoldott. A 11 kat. holdas területhez tartozó pince viszonylag épen átvészelt a front átvonulását, „csak a kishordók hiányoznak”, jóllehet a felszerelés sok kiegészítésre szorult. A birtokot korábban a fővárosban vett, s vasúton ideszállított trágyával javították fel, most e célból itt is saját állatállományban gondolkodtak. A veszprémi tehenészetből két tehenet és egy borjút hoztak át, illetve két lovat is vettek fuvarozáshoz.³⁷ A birtok termőképessége

³³ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 4. o.

³⁴ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 1. o.

³⁵ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 1–2. o., uo. 1946. 29–31. o.

³⁶ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 2. o.

³⁷ Annak magyarázatát, hogy egy termelő helyről miért is kellett a jószágokat egy másikra átvinni,

jelentősen emelkedett, az 1944. évi 104 hektoliterrel szemben 1945-ben már 302 hektoliter boruk lett, ami – vélhetően a szárazság miatt – 1946-ban 235 hektoliterre mérséklődött.³⁸

3.) „Nagytoldipusztán 285 kh szántó maradt vissza. Azért esett erre a választás, mert az uradalom legjobb földjei a somogyi földek.” Nagytoldipusztá emellett saját vasútállomással is rendelkezett, a major funkcionális lakó- és gazdasági épületekkel bírt. A gazdálkodást sem kellett a nulláról kezdeni, mert gabona, takarmány és néhány jószág is maradt, s a traktor sem esett a front áldozatául. Kérdés lehet, hogy miként állt elő a 285 kat. holdas birtokterület? A birtokból 145 hold Mindszenty, 100 kat. hold a veszprémi székeskáptalan, 40 kat. hold pedig a veszprémi papnevelő intézet nevére lett írva.³⁹ Az egyházmegye gazdaságába tenyészkoca-állományával és kenyérgabona-termésével kívánták bekapcsolni, elsődleges célként megjelölve a püspökség, a papnevelő intézet és a veszprémi püspöki üzlet liszt-, hús- és zsírellátását.⁴⁰

4.) A 17 kat. holdas Németsűrű-pusztá (szőlő és gyümölcsös) telekkönyvileg már korábban is a veszprémi szeminárium nevére szerepelt, ezzel együtt alig sikerült megtartani még a megmaradt kis részt is. Andocs lakosaival szemben „[c]sak öt Megyei tanácsi határozat után sikerült a szüretelés után a szőlőt a körülötte fekvő gyümölcsössel visszaültetni.” 16 darab mangalicát is sikerült megmenteni „4 q só fölaldozásával”.⁴¹ A gyümölcsöst „elaggott” fák alkották, így újratelepítésére kellett gondolni, emellett a trágyázás itt sem volt megoldott, ezért a Nagytoldipusztával közös művelés tűnt kívánatosnak. A tágas intézői lakás kispapok nyaraltatására is alkalmas lenne.⁴² A valóság ezzel szemben sokkal zordabb helyzeteket produkált: az 1945-ben kispapok segítségével megművelt szőlőt a birtokban tartó határozatok ellenére az andocsiak megakarták tartani, sőt „kispapverésre került a sor. A vincellért hasonló eset miatt kórházba kellett szállítani. [...] Ezen szőlő megtartása ügyében [a] számvevőség 17 ízben járt Kaposvárott és eszközölt helyi kiszállást.”⁴³

5.) „Veszprémben részint presztízis-kérdésből, részint a püspöki központ szükséges ellátása céljából nagy súlyt kellett helyezni arra, hogy valami birtokállomány maradjon. Sikerült a felosztástól megmenteni a kertészetet.” Majd Kőgl számvevő beszámolója így folytatódik: „Ezért a földért is megfizettük a váltásdíjat!” – ami arra utal, hogy fontos ember(ek) lekenyerezése nélkül ez nem sikerült volna. (Hasonló történet maradt fenn a mindszenkállai szőlővel

a dokumentum egy lentebbi bekezdésében találjuk meg: „Tehenek közül hármat a veszprémi kommunista párt fölfedezett különböző helyeken és elkobzott, s ezeket a mai napig sem sikerült visszaszerezni.” VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 5. o.

³⁸ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 1–2. o., uo. 1946. 32–33. o.

³⁹ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 2. o.

⁴⁰ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 37. o.

⁴¹ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 3. o.

⁴² VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 39. o.

⁴³ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 21. o.

kapcsolatban is.) Az öt holdnyi kertészet a mai egyetem területén feküdt a Kasza-völgyben. A völgyre jellemző állandó huzat, a korábban elhanyagolt trágyázás és a megoldatlan öntözés miatt itt nagy költséggel lehetett volna csak hatékonyan termelni, de a tervbe vett bolt rentábilissá tette volna az elmaradt befektetéseket.⁴⁴ Még mindig Veszprémben 30 kat. holdnyi szántót is sikerült a felsőörsi út mentén visszatartaniuk. További 51 kat. holdat béreltek ugyanitt földhöz jutatott püspöki alkalmazottaktól. A földek műveléséhez maradt 5 pár lovuk, míg a központ tejellátására négy darab tehén. A várban ekkor 17, a gazdaságban 12 ellátandó személy élt.⁴⁵

6.) A kislődi újmajort (200 kh) Varga Béla 200 kh-as mentesítésének eredményeképp sikerült megtartaniuk. Jóllehet földje nem volt különösebben jó, mégiscsak egy komplett major volt, amely „közel fekszik Veszprémhez”, emellett az a lehetőség is kínálkozott, hogy a határszomszédság okán közösen műveljék a farkasgyepűi gyümölcsössel. A működtetést ugyanakkor nagyban hátráltatta a front nyomában járó jószág- és eszközhiány.⁴⁶

7.) A Koppányszántó melletti Barnahát halastavai 52 kat. holdon terültek el. A halastavak helyzete hasonlított az erdőkéhez abban, hogy az 50 kat. hold feletti tavak esetében a volt tulajdonosok az 1945. évi hozamra 1946. márciusáig igényt tarthattak, utána pedig visszabérelhették tavukat az államtól. A püspökség az irányadó rendelet (FM 40.231/1945/VII/A,2.) alapján járt le: újratelepítették a tavakat, halászmestert fogadtak. Az akkori időkre jellemzően azonban ezzel még nem oldódott meg azok sorsa: „Legutóbbi napokban újabb nehézség támadt a tavak körül azon a címen, hogy a halászati felügyelőség mint mintatavakat akarja állami kézbe vonni. A szükséges ellenintézkedés megtörtént.” Kőgl rátermettségét mutatja az is, hogy „[m]inden eshetőségre kb. 100 kh szántót is sikerült tartalékolni a tavak mellett.”⁴⁷

* * *

A romokon sarjadó élet optimizmusa köszön vissza az immár harmincadik életévébe lépett Kőgl számvevő soraiban, amikor az 1946. évet értékelve előretekintett:

„A földjeitől és erdeitől megfosztott püspökség a kis visszamaradt birtokrészeire támaszkodva kereskedelmi irányban akar dolgozni. Ezért központi gazdasági épületünkben tavasszal [1947] élelmiszerüzletet nyitunk, a berendezésen és az üzlethelyiségen az iparosok már dolgoznak.

⁴⁴ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 3. o., uo. 1946. 3. o.

⁴⁵ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 24. o.

⁴⁶ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 3. o., uo. 1946. 79.o.

⁴⁷ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1945. 3. o.

Célunk, hogy minden, amit termelünk, közvetlenül jusson el a fogyasztóhoz. Veszprémi kertészetünk szállítja a konyhakerti termékeket, Farkasgyepű gyümölcsöt, Mindszentkállya szőlőt és bort, tapolcai malmaink a lisztet, a Toldi-gazdaság szárzafőzelékféléit és gazdasági magvakat, hizlaldája révén húsipari termékeket és zsírt, és végül a barnahátpusztai halastavak az üzlet halszükségletét fedezné.

Üzleti tevékenységünk kiszélesítésére a kormányzósági palota hasznosítása céljából 20.000 ft-os költségvetéssel építés alatt áll a kultúrnyagterem, ahová a katolikus kör korlátlan italmérését helyezük át.”⁴⁸

Túlzás nélkül állítható, hogy az igencsak beszűkült mozgástér mellett a maximumot sikerült kihozniuk a földosztással előállt helyzetből. A püspökség megmaradt birtokait több lábón álló, az egyházmegye működéséhez funkcionálisan illeszkedő gazdasági bázissá alakították. Kögl Lénárd családjában fennmaradt mondásának igazságát, miszerint „nehéz időkben dönteni kell”, éppen ezen évek eredményei mutatják legjobban. Mindez összecseng az újabb történelmi értékeléssel is. „Kögl Lénárd számvevő ügyes gazda volt: az értéktelenedő pénz helyett a fát gabonára, borra, takarmányra, gazdasági eszközökre cserélte és fával fizetett az élők munkáért. A megmaradt gazdaságot is a fa értékesítésével sikerült talpra állítania, és szinte csodát művelt, amikor az 1945-ös évet pozitív egyenleggel zárta.”⁴⁹

Függelék

1. A veszprémi püspökség birtokai 1935-ben⁵⁰

TELEPÜLÉS	TERÜLET	SZÁNTÓ	KERT	RÉT	SZŐLŐ	LEGELŐ	ERDŐ	NÁDAS	FÖLDADÓ ALÁ NEM ESŐ TERÜLET	HASZONBÉRBE ADOTT*
Alsópáhok	1238	643	3	192	1	227	144	–	28	1090
Andocs	2046	1256	1	208	7	108	432	–	34	309
Bakonyjákó	367	–	–	14	–	–	353	–	–	–
Balatoncsicsó	917	–	–	4	–	5	907	–	1	–
Balatonudvari	2380	1	–	17	–	–	–	23	2339	2380
Bazsi	350	290	6	27	–	15	–	–	12	–

⁴⁸ VÉL II.1.a.21. Év végi jelentés 1946. 26. o.

⁴⁹ BALOGH, 2015. I. 402.

⁵⁰ Gazdacímtár 1935. 385.

BIRTOKOK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1945 UTÁN

TELEPÜLÉS	TERÜLET	SZÁNTÓ	KERT	RÉT	SZŐLŐ	LEGELŐ	ERDŐ	NÁDAS	FÖLDADÓ ALÁ NEM ESŐ TERÜLET	HASZONBÉRBE ADOTT*
Csehbánya	1878	3	–	28	–	34	1794	–	19	–
Farkasgyepű	1463	108	7	45	–	60	1240	–	3	–
Fiad	366	299	1	13	–	39	–	–	14	–
Gic	44	38	–	–	–	–	3	–	3	–
Hajmáskér	1195	–	–	17	–	–	1176	–	2	–
Igal	479	393	–	28	2	45	–	–	11	479
Karád	5647	2103	9	217	–	296	2889	–	133	–
Kisbárapáti	1994	467	4	63	–	23	1426	–	11	–
Kislőd	2468	482	3	–	–	237	1736	–	10	–
Kolontár	391	2	–	1	–	11	377	–	–	–
Koppányszántó	1256	739	3	53	–	194	218	–	49	1040
Mindszentkál	252	86	–	42	19	26	76	–	3	252
Monostorapáti	2002	266	11	34	–	19	1669	–	3	–
Nagycespely	1566	456	1	81	14	40	960	–	14	601
Németbánya	1589	9	1	20	–	20	1531	–	8	–
Nyirád	7331	1016	5	325	–	905	4992	–	88	–
Olaszfalu	7	2	–	–	–	3	–	–	2	–
Ráksi	1009	412	1	20	4	20	544	–	8	462
Somogyacsa	1632	445	2	95	–	63	1010	–	17	622
Sümegeg	5058	482	36	245	–	108	4145	–	42	–
Sümegecehi	1278	401	1	43	13	519	287	–	14	–
Sümegeprága	5	–	4	–	–	1	–	–	–	–
Szentbékál	334	74	–	3	16	29	207	–	5	127
Szentjakabfa	358	2	–	–	–	2	349	–	5	–
Szorosad	265	–	–	–	–	2	261	–	2	–
Tapolca	1573	301	–	57	–	311	898	–	6	–
Törökkoppány	619	71	1	23	–	1	521	–	2	47
Városlőd	771	302	1	16	–	188	256	–	8	–
Veszprém	385	366	8	–	–	4	–	–	7	–
Összesen	50.513	11.515	109	1931	76	3555	30.401	23	2903	7409
%	100%	22,8%	0,2%	3,8%	0,15%	7%	60,2%	0,04%	5,75%	

* A bérlő személyét a községsoros részben nevesítve is közli a Gazdacímtár.

2. A veszprémi székeskáptalan birtokai 1935-ben⁵¹

TELEPÜLÉS	TERÜLET	SZÁNTÓ	KERT	RÉT	SZÓLÓ	LEGELŐ	ERDŐ	NÁDAS	FÖLDADÓ ALÁ NEM ESŐ TERÜLET	HASZONBÉRBE ADOTT
Alsóörs	265	1	1	5	–	3	65	17	173	–
Balatonalmádi	5200	18	4	6	–	2	2	12	5156	–
Balatonkiliti	7574	2459	46	257	22	911	465	66	3348	–
Balatonszabadi	6383	1770	5	263	17	501	10	1	3816	–
Csopak	1591	93	4	10	12	21	420	5	1026	–
Felsőörs	130	–	–	–	–	4	126	–	–	–
Füle	2482	1086	2	20	10	70	1235	–	59	–
Garabonc	393	49	–	79	–	251	–	–	14	–
Gyulafirátót	4228	155	–	134	–	1003	2876	–	60	–
Hérend	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Kádárta	1807	391	–	26	–	1094	273	–	23	–
Lókút	4	1	–	–	–	1	2	–	–	–
Lovas	1243	6	–	7	9	67	182	9	963	–
Márkó	2263	128	3	120	–	111	1888	–	13	–
Nagyberény	1293	564	1	–	8	113	582	–	25	–
Nemesvámos	206	173	–	–	–	5	21	–	7	–
Paloznak	949	4	1	4	2	72	148	34	684	–
Peremarton	1167	472	2	62	5	90	508	–	28	–
Ságvár	3724	956	21	65	6	407	2217	2	50	–
Siófok	3260	–	–	–	–	94	21	–	3145	–
Veszprém	1679	458	34	223	–	355	545	–	64	6
Zalamerenye	1140	177	1	38	–	165	750	–	9	–
Zalaújlak	701	1	–	1	–	4	695	–	–	–
Összesen	47.683	8963	125	1320	91	5344	13.031	146	18.663	6
%	100%	18,8%	0,26%	2,8%	0,2%	11,2%	27,3%	0,3%	39,1%	0,01%

⁵¹ Gazdacímtár 1935. 386.

Felhasznált források és irodalom

- KLH = Dr. Kőgl Lénárd hagyatéka, [a szerző tulajdonában]
 Visszaemlékezések = Dr. Kőgl Lénárd visszaemlékezése. (1994 körül.) [Kézirat.]
- VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, Veszprém
- I.1.44.a. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioecésana, Iktatott iratok
- II.1.a.21. = Veszprémi püspökség gazdasági levéltára, Központi jószágkormányozóság iratai, Központi számvevőségi zárszámadások
- Gazdacímtár 1935. = *Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* Bp., 1937.
- VARGA, 2015. = VARGA Tibor László (szerk.): *Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről. I.* Veszprém, 2015. (A veszprémi egyházmegye múltjából 27.)
- ARANY, 1970. = ARANY Sándor: A mezőgazdaság fejlődésének 25 éve. In: DR. BESZTERI Béla (szerk.): *Veszprém megye fejlődése 1945–1970. Tanulmányok a megye felszabadulás utáni történetéből.* Veszprém, 1970. 293–332.
- BALOGH, 2015. = BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975). I–II.* Bp., 2015.
- CZUPY, 1999. = CZUPY Bálint: Adalék földreformügyben. In: MÉSZÁROS István (vál. és szerk.): *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998.* Bp., 1999. [1972.] 14–17.
- FARKAS, 1965. = FARKAS Gábor: Földosztás, házhely- és határviták Sümegesehi községben (1945–1948). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 3 (1965) 191–204.
- GÁRDONYI, 2010. = GÁRDONYI Máté: Huszadik századi kihívások, pasztorációs útkeresés a veszprémi egyházmegyében. In: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. / A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 275–297.
- Ö. KOVÁCS, 2015. = Ö. KOVÁCS József: A demokratikus földreform mítosza. A földelkobzás és földosztás új értelmezési kísérlete. *Rubicon* 26 (2015/11) 46–49.
- MÉSZÁROS, 1992. = MÉSZÁROS István dr.: *A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe.* Esztergom, 1992.
- MINDSZENTY, 1989. = MINDSZENTY József: *Emlékirataim.* Bp., 1989. [1974.]

- MINDSZENTY, 2015. = MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Bp., 2015. [1974.]
- ORBÁN, 1962. = ORBÁN Sándor: *Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945–1950*. Bp., 1962.
- PFEIFFER, 1987. = PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII.)
- SUKERÉK, 1970. = SUKERÉK Lajosné: *A Magyar Kommunista Párt létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (1970) 329–349.

*„Redeemed” – land-property in the Veszprém diocese following
the agrarian reform in 1945*

This essay introduces the consequences of the agrarian reform-decree in Hungary. The author deliberately ignores the expression „agrarian reform”, because the process was nothing else but the nationalisation and uncontrolled distribution of church property without compensation.

Woods and waters dominated the demesne-structure of the diocese, which had consisted of 55.300 hectares, hence ploughlands induced little tension between church landlords and the lesser agrarian population. Moreover, the diocese run 575 educational institutions, which required a solid economic basis upon which these institutions could operate. The distribution of church demesnes in 1945 deprived the diocese of this basis. At the same time, however, the administration of the episcopacy rescued 373,3 hectares and intended to develop such a demesne-structure, that apart from producing own necessities, surplus goods may also be merchandised in order to stabilise income.